

Δικαιοπρακτική ικανότητα ατόμων με νοητική αναπηρία και ατόμων με προβλήματα ψυχικής υγείας

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) ζουν περίπου 80 εκατομμύρια άτομα με αναπηρία. Πολλά από αυτά έχουν περιορισμένη ή καθόλου δικαιοπρακτική ικανότητα, κάτι που τα εμποδίζει να ζουν ανεξάρτητα και να παίρνουν αποφάσεις για τη ζωή τους.

Η σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (ΣΔΑΑ) εισάγει μια τομή στον τρόπο αντίληψης της αναπηρίας. Προσεγγίζει τα άτομα με αναπηρία ως κατόχους δικαιωμάτων σε ισότιμη βάση με τα άλλα άτομα και τα τοποθετεί στο επίκεντρο όλων των αποφάσεων που τα αφορούν. Αυτός ο τρόπος προσέγγισης της αναπηρίας με βάση τα δικαιώματα έχει σημαντικές προεκτάσεις για τη νομοθεσία σχετικά με τη δικαιοπρακτική ικανότητα και για την εφαρμογή της.

Τι είναι η δικαιοπρακτική ικανότητα;

Δικαιοπρακτική ικανότητα είναι η ικανότητα του ατόμου να λαμβάνει νομικά έγκυρες αποφάσεις και να συνάπτει δεσμευτικές συμβατικές σχέσεις. Καθιστά το άτομο υποκείμενο δικαίου και κάτοχο νόμιμων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Η δικαιοπρακτική ικανότητα έχει μεγάλη σημασία, διότι επηρεάζει όλους τους τομείς της ζωής, από την επιλογή του τόπου κατοικίας έως το εάν το άτομο θα παντρευτεί και ποιον, αλλά και από την υπογραφή συμβάσεων εργασίας έως το δικαίωμα ψήφου. Η ΣΔΑΑ κάνει αναφορά στη δικαιοπρακτική ικανότητα στο άρθρο 12 για την «ισότιμη αναγνώριση ενώπιον του νόμου».

«Πρέπει να τονιστεί η κεντρική θέση του [άρθρου 12 της ΣΔΑΑ] στη διάρθρωση της σύμβασης καθώς και η θεμελιώδης αξία του για την προστασία πολυάριθμων άλλων δικαιωμάτων.»

Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, Συμβούλιο για τα ανθρώπινα δικαιώματα (2009), Θεματική μελέτη της Ύπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα για την προώθηση και την κατανόηση της σύμβασης για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία

Πλαίσιο πολιτικής

Με την επικύρωσή της από την ΕΕ, η ΣΔΑΑ ενσωματώθηκε στην έννομη τάξη της Ένωσης, δημιουργώντας έννομες υποχρεώσεις στους τομείς που εμπίπτουν στην αρμοδιότητά της. Οι περιορισμοί στη δικαιοπρακτική ικανότητα θίγουν θέματα διακρίσεων και ισότητας, αρχές που προστατεύονται από την ευρωπαϊκή νομοθεσία.

Τα βασικά κείμενα των ενωσιακών πολιτικών αναγνωρίζουν συντονιστικό ρόλο στα θεσμικά όργανα της ΕΕ στον τομέα της δικαιοπρακτικής ικανότητας. Στην ευρωπαϊκή στρατηγική για την αναπηρία 2010–2020 επισημαίνεται ότι: «Η δράση της ΕΕ θα στηρίξει και θα συμπληρώσει τις εθνικές πολιτικές και προγράμματα για την προαγωγή της ισότητας, για παράδειγμα μέσω της προώθησης της συμμόρφωσης της νομοθεσίας των κρατών μελών για τη νομική ικανότητα με τη [ΣΔΑΑ].» Το 2008, η ομάδα υψηλού επιπέδου της ΕΕ για την αναπηρία χαρακτήρισε την εφαρμογή του άρθρου 12 «κοινή πρόκληση» που πρέπει να αντιμετωπιστεί, τονίζοντας επίσης τη σημασία της ανταλλαγής εμπειριών για την καλύτερη εφαρμογή της ΣΔΑΑ.

Στο πλαίσιο στήριξης της εφαρμογής της ΣΔΑΑ, ο FRA ανέλυσε διεθνή και εθνικά πρότυπα για τη δικαιοπρακτική ικανότητα ατόμων με προβλήματα ψυχικής υγείας και ατόμων με νοητική αναπηρία, ανάλυση την οποία συμπλήρωσε και με τα ευρήματα έρευνας η οποία βασίστηκε σε συνεντεύξεις με άτομα με αναπηρία.

Νομικό πλαίσιο

Το δικαίωμα της ισότιμης αντιμετώπισης από τον νόμο αποτελεί παγιωμένη αρχή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η οποία αντανακλάται στα εθνικά και διεθνή νομικά πλαίσια.

Ηνωμένα Έθνη

Το άρθρο 12 της ΣΔΑΑ αναγνωρίζει ότι τα άτομα με αναπηρία «απολαμβάνουν ικανότητα προς δικαιοπραξία σε ίση βάση με τους άλλους, σε όλες τις πτυχές της ζωής» και ότι η αναπηρία καθαυτή δεν δικαιολογεί στέρηση της δικαιοπρακτικής ικανότητας. Το άρθρο αποτελεί σημείο καμπής όσον αφορά τον τρόπο προσέγγισης της δικαιοπρακτικής ικανότητας, αναγνωρίζοντας στα άτομα με αναπηρία το δικαίωμα να πάρουν τον έλεγχο της ζωής τους.

«Η επιτροπή [για τη ΣΔΑΑ] εισηγείται [...] [τη] μετακίνηση από την υποκαθιστάμενη λήψη αποφάσεων στην υποστηριζόμενη λήψη αποφάσεων, η οποία σέβεται την αυτονομία, τη βούληση και τις προτιμήσεις του ατόμου [...].»

Επιτροπή για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία (2012), Τελικές παρατηρήσεις για την Ουγγαρία

Συμβούλιο της Ευρώπης

Η προδιαγραφή του Συμβουλίου της Ευρώπης, η οποία υιοθετήθηκε πριν από την ΣΔΑΑ, επιτρέπει τον περιορισμό της δικαιοπρακτικής ικανότητας εφόσον πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις και κατοχυρώνονται κάποιες εγγυήσεις. Ωστόσο, η ύπαρξη αναπηρίας δεν δικαιολογεί καθαυτή στέρηση της δικαιοπρακτικής ικανότητας. Οποιοσδήποτε περιορισμός πρέπει να προσαρμόζεται στα δεδομένα του κάθε ατόμου και να είναι αναλογικός προς τις ανάγκες του.

Κράτη μέλη της ΕΕ

Η έναρξη ισχύος της ΣΔΑΑ άνοιξε τον διάλογο για τα ισχύοντα νομικά πλαίσια που διέπουν τη δικαιοπρακτική ικανότητα στα κράτη μέλη της ΕΕ. Τα κράτη μέλη που έχουν επικυρώσει τη ΣΔΑΑ ενδέχεται να αντιμετωπίσουν προκλήσεις με την εκπόνηση εθνικής νομοθεσίας που θα επιτρέπει μέτρα υποστηριζόμενης λήψης αποφάσεων, δηλαδή μέτρα που σέβονται την αυτονομία, τη βούληση και τις προτιμήσεις του ατόμου. Ο αριθμός των κρατών μελών που βρίσκονται σήμερα σε διαδικασία αναθεώρησης της νομοθεσίας για τη δικαιοπρακτική ικανότητα είναι ενδεικτικός της εκ βάθρων επανεξέτασης που επιτάσσει η ΣΔΑΑ.

Σύμφωνα με τα ευρήματα του FRA, οι ισχύουσες νομοθεσίες για τη δικαιοπρακτική ικανότητα στα κράτη μέλη της ΕΕ μοιράζονται ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Σχεδόν σε όλα τα κράτη μέλη, για τον περιορισμό της δικαιοπρακτικής ικανότητας ενός ατόμου, η νοητική αναπηρία ή το πρόβλημα ψυχικής υγείας πρέπει να συνδυάζεται με ένα δεύτερο κριτήριο σχετιζόμενο με την «ανικανότητα» του ατόμου να χειρίζεται τις υποθέσεις του. Κατά κανόνα, κατόπιν της απόφασης περί της δικαιοπρακτικής ανικανότητας διορίζεται συμπαραστάτης. Σε όλα τα κράτη μέλη, η εθνική νομοθεσία επιτρέπει την προσβολή της απόφασης στέρησης της δικαιοπρακτικής ικανότητας και διορισμού συμπαραστάτη, αν και σε αρκετά κράτη μέλη ο άμεσα ενδιαφερόμενος δεν μπορεί να προσβάλει ο ίδιος την απόφαση ή να συμμετέχει ενεργά στις διαδικασίες.

Προσωπικές εμπειρίες

Οι συνεντεύξεις που πήρε ο FRA από άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας και άτομα με νοητική αναπηρία αναδεικνύουν την επιρροή που μπορεί να έχει η νομοθεσία για τη δικαιοπρακτική ικανότητα πάνω στην καθημερινότητα των ατόμων αυτών. Οι ερωτώμενοι που είχαν χάσει τη δικαιοπρακτική τους ικανότητα είχαν την αίσθηση ότι είναι ανήμποροι.

«Όλα έγιναν πίσω από την πλάτη μου, παρόλο που η νομοθεσία δεν το επέτρεπε.» (Ανδρας, 69)

Οι ερωτώμενοι που είχαν συμπαραστάτη εξέφρασαν δυσάρεσκα για τους περιορισμούς στην ικανότητά τους να παίρνουν αποφάσεις για τον εαυτό τους.

«Βρίσκομαι σε πλήρη δικαστική συμπάρασταση. [...] Για τον λόγο αυτό δεν μπορώ να ψηφίσω και δεν μπορούμε να παντρευτούμε.» (Ανδρας, 53)

Ωστόσο, πολύ λίγοι προχώρησαν σε προσβολή της απόφασης στέρησης της δικαιοπρακτικής τους ικανότητας ή σε αλλαγή του συμπαραστάτη τους.

«Ο δικαστής είπε ότι εάν προσέφευγα θα γινόταν εκ νέου επιθεώρηση, ακολουθούμενη από αρκετές ακροάσεις στο δικαστήριο. Αυτό ενέχει μεγάλο ψυχικό κόστος για εμένα.» (Γυναίκα, 36)

Η μελλοντική πορεία

Τα ευρήματα της έρευνας αποτελούν πολύτιμο υλικό που τα κράτη μέλη της ΕΕ μπορούν να λάβουν υπόψη για την εναρμόνιση των νομικών τους πλαισίων προς τις απαιτήσεις της ΣΔΑΑ. Σύμφωνα με τη σύμβαση, στη διαδικασία θα πρέπει να μετέχουν ενεργά άτομα με αναπηρία μέσω των οργανισμών εκπροσώπησής τους.

Οι συνέπειες του περιορισμού της δικαιοπρακτικής ικανότητας, όπως περιγράφηκαν από τους ερωτώμενους, υπογραμμίζουν τη σημασία της ανάπτυξης μοντέλων βασισμένων στην υποστηριζόμενη λήψη αποφάσεων, η οποία προάγει την ανεξαρτησία και την αυτονομία των ατόμων με αναπηρία συνάδοντας με την ΣΔΑΑ.

Περισσότερες πληροφορίες:

Επισκόπηση των δραστηριοτήτων του FRA στον τομέα της αναπηρίας: <http://fra.europa.eu/en/theme/people-disabilities>

Η έκθεση *Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems* (Δικαιοπρακτική ικανότητα ατόμων με νοητική αναπηρία και ατόμων με προβλήματα ψυχικής υγείας) διατίθεται στον δικτυακό τόπο: <http://fra.europa.eu/en/publication/2013/legal-capacity-persons-intellectual-disabilities-and-persons-mental-health-problems>

Email: disability@fra.europa.eu